

ԳՐԱԿԱՆ

ՄԻՐԻԵՄ ԽԱԹՈՒՆ ԴԱՄԱՍԿՈՒՀՈՒՆ

ՅԱՃԱԽԱՆՔ

Այս գիշեր նորից քո յաճախանքն էր: Անապատի շէկ ասազների պաաստառի վրայ վեհօրէն տրտում քո կերպարանքին յամառ յաճախանքը: Չէ՞ որ նորից ապրիլ է, մեր սգաւոր յիշողութիւնների սգաւոր Ապրիլը:

Ծատ տարիներ են անցել այն օրից, երբ հանդիպեցի քեզ, լսեցի քո ողիսականը եւ վերստին համոզուեցի, որ ապրիլեան եղեռնի զոհերի թիւը երբեք չի սպառուում մէկ եւ կէս միլիոնով, որ կան դեռ ապրող զոհեր, բիրտաւորներ, ու դու նրանցից միայն մէկը ... Ու համոզուեցի վերջապէս, որ քո յաճախանքից ես չեմ ազատուի մինչեւ չպատմեմ աշխարհին ցեղասպանութեան զոհներից եւս մէկի, Միրիեմ Խաթուն, քո՛ մասին: Ինչ արած, որ մենք հանդիպումից անցել է ուղիղ յիսունմէկ տարի ...

2ՄՈՒԾՈՒԱԾ ՊԱՐՏԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, փակելու համար Թուրքիայի միջոցով Գերմանիա առաքուող եւ Հիտլերի բանակը սնող սիրիական հացի ճանապարհը, ստեղծուեց միջպետական կազմակերպութիւն OCP, Սիրիայի, Ֆրանսիայի եւ Անգլիայի մասնակցութեամբ: Սիրիայում եւ Լիբանանում արտադրուած ամբողջ հացի զեման եւ մթերման ու բաշխման գործը յանձնուեց յիշեալ կազմակերպութեան իրաւասութեանը: Մեծածաւալ այս ծրագրի համար աշխատանքի զօրակոչուեց մտաւորականների մի ստուար խումբ: Ես, զօրակոչուածներից մէկը, նշանակուեցի Թուրքիային սահմանակից Արաբ-Բուճարի 365 գիւղերի հացամթերման կենտրոնի պահեստաւորման եւ առաքման բաժնի պետ: Երջանի հացահատիկ արտադրող ֆելահները պարտաւոր էին իրենց ընտանիքի կարիքներից աւելացող հացահատիկի ամբողջ քանակութիւնը վաճառել յիշեալ կազմակերպութեանը՝ շուկայականին շատ մօտիկ գներով:

Նշանակումից որոշ ժամանակ անց, նայելով պարտաւորութիւնների մատեանը, նկատում եմ, որ կենտրոնից հեռու, անապատի մի քանի վրանագիւղեր իրենց պարտաւորութիւնների դիմաց ոչ մի գրամ հացահատիկ չեն վաճառել մեր կազմակերպութեանը: Պարզուեց, որ պաշտօնեաները իմացել են եւ աչք են փակել փաստի դէմ, զգուշանալով վրանաբնակ ցեղերի թշնամանքը գրգռելուց: Այս մասին ինձ շշուկով յայտնեց իմ ասագ հաշուապահը, պարոն Յովսէփը:

- Զինուած, ապստամբ ցեղեր են: Մենք հայ պաշտօնեաներս, մանաւանդ զգոյշ պէտք է ըլլանք անոնց դժգոհութիւնը գրգռել. ո՞վ գիտէ, ինչեր կրնան պատահել, - եզրակացրեց պարոն Յովսէփը:

- «Ինչպէ՞ս թէ - մտածում եմ ես - իմ թիկունքին չորս պետութիւնների պաշտպանութիւնը ըլլայ, ու ես վախենա՞մ ինչ-որ վրանաբնակ բեղութիւնների

թշնամանքեն»:

Ո՛չ, դա վիրատորական կը լինէր իմ ինքնասիրութեանը. եւ ապա՝ կար աւելի կարելո՞րը: Հիտլերը պատերազմ էր յայտարարել նաեւ իմ Հայրենիքի դէմ: Ուստի, ներելի չէր թոյլ տալ, որ մեր հացով սնուի չարի բանակը:

ՀԱՆԵԼՈՒԿ

Այս եւ յաջորդող մի քանի օրերը եւ հաճգիստ չունեմ: Վերահաշուարկում եմ հեռաւոր վրանագիւղերի պարտաւորութիւնները: Պաշտօնեաներս ինձ լրացուցիչ տեղեկութիւններ են հայթայթում այդ ցեղախմբերի ու նրանց պետերի մասին: Եւ ահա Ահմադ, Օսմար եւ Աբու Բեկրների շարքում մի Միքիեմ խաթուն ... Ա՛յ քեզ հանելուկ. բաւական չէ, որ կին արմատ է, անունն էլ Միքիեմ ...

Առանձին ինձ մօտ եմ կանչում պարոն Յովսէփին.

- Գիտե՞ս թէ ով է այդ խաթունը:

- Անձամբ չեմ ճանաչար զինքը. բայց լսե՛ր եմ իր մասին: Յակոբ անունով կլայագործ մը կար: Կ'ըսէր, թէ տարին անգամ մը, աշնանամուտին, կ'երթար ուրը-տաւը օր կը մնար կ'աշխատէր անոր մօտ: Ես անկէ լսած եմ, թէ Միքիեմ խաթունը հայ է, արսորի քարաւաններէն խլուած - պահուածներէն մէկը, որ ցեղապետ ամուսինին մահէն ետքը ինքը կը ղեկավարէ ցեղը, որ եօթը հորերու, ընդարձակ հողերու, անհատնում հարստութեան եւ մեծ խելքի տէր կ'իմ է: Կ'ըսեն, թէ ցեղին բեղութիւնները անոր անունով եւ արեւով երդում կ'ընեն, թէ անոր խօսքն ու կամքը օրէնք է ամենուն համար:

- Ուրեմն, հաստա՞տ, որ նա հայ է:

- Չեմ կրնար պնդել, բայց եթէ եղած իսկ ըլլայ, կարելո՞րը աղիկա չէ, այլ այն, թէ իր ներկայ պայմաններու մէջ ան կ'ընդունի՞, կրնա՞յ ընդունիլ, որ ինքը հայ է: Կ'ուզե՞՞ որ այդ մասին խօսուի... Այսքան ժամանակ բեղութիւնների մէջ ապրած, անոնց համար կ'իմ ու մայր եղած մէկու մը մէջ ի՞նչ կրնայ մնացած ըլլալ հայութենէ ... Ասոնք շատ փափուկ խնդիրներ են եւ պէտք է մեծ զգուշութեամբ վերաբերիլ անոնց: Խորհուրդ կուտամ յոյս չդնել անոր հայութեան վրայ ու գործ չունենալ հետը: Ով գիտէ, մէկ ալ տեսար ... Վերջին հաշուով քանի մը տոննա հացահատիկ պակաս կամ աւելի, մեծ քան մը չէր մեր ընդհանուր հաշուեկշռին մէջ: Դուք մի՛ մտածէք: Ես կը ծածկեմ այդ պակասը: Չարժեք թշնամանքի աղիք տալ վայրենաբարոյ այդ մարդկանց:

- Ո՛չ, պարոն Յովսէփ, հիմա արդէն ինձ հետաքրքրողը ո՛չ այս «փափուկ» խնդիրներն են, ո՛չ էլ հաշուեկշռի պակասն ու աւելին: Ո՛չ, դրանք եւ արդէն մոռացել եմ: Այժմ ինձ յուզում է մի հայ կնոջ այս անպատով անցած կեանքի փշոտ ուղին եւ դառը ճակատագիրը:

«ՕԳՏՈՒԵՑԷՔ ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԵԾԱՐԱՆՔԻ ԾՈՒԽ ԶԻՆԱՆՈՑԷՆ»

Յաջորդ օրն իսկ իրավիճակի մասին զեկուցում եմ ընդհանուր տնօրէն Մէլջըր Քուքին, յայտնելով նրան այն ամէնը, ինչ իմացել եմ վրանաբնակ այդ ցեղախմբի եւ նրա ղեկավար Միքիեմ խաթունի մասին: Ես նրանից չեմ թաքցնում խաթունի հայ լինելու վարկածը: Ապա՝ խնդրում եմ, որ թոյլ տայ ինձ

գործը հարթելու համար անձամբ լինել նրա մօտ:

Մէջըը Քուրը համաձայնում է:

- Գնացե՛ք - ասում է նա - բայց եղէք փափկանկատ, մեծարեցե՛ք խաթունի անձը եւ մի՛ քաշուէք օգտուելու արեւելեան մեծարանքի ճոխ զինանոցից: Եղէք յարգալիք, այո՛, բայց մի մոռացե՛ք ձեր կեանքի ապահովութեան մասին ...

Ուրեմն որոշուած էր: Ես հանդիպելու էի Միքիեմ խաթունին եւ լուծելու էի նրա ինքնութեան հանելուկը:

Մի ամբողջ օր յատկացնում եմ ուղեւորութեան նախապատրաստութեանը: Լինում եմ Արաբ-Բունարի ժանդարմերիայի յիսնապետ պրն. Օմարի մօտ: Բացատրում եմ ծրագիրը, յայտնում Մէջըը Քուրի համաձայնութեան մասին եւ, ապահովելու համար մեր այցելութեան օրինականութիւնը, խնդրում եմ իր ընկերակցութիւնը: Դժկամում է, բայց մերժել չի կարողանում: Տուած խորհուրդ-խրատից երեւում է, որ ինքն էլ է զգուշանում հնարաւոր գլխացանքից:

- Եեֆ - ասում է - ձեզ մինակ թողնել չեմ կրնար: Երթանք, բայց խորհուրդ կուտամ խաթունի հետ միայն դուք խօսեցե՛ք եւ միայն առանձին ... Մեր այս երթը կը ձեւակերպենք իբրեւ տեսչական սովորական այցելութիւն: Ապահովութեան համար ես ինձի հետ կը բերեմ հինգ ժանդարմ: Դուք ա՛յ՝ ձեր բարեկիրթ պաշտօնեաններէն քանի մը հոգի: Մանրակրկիտ ստուգել տուէք ատոմներեանները: Հետեւեցե՛ք, որ ջուրն ու բենզինը բաւարար եւ քիչ մըն ալ աւելի ըլլան: Գիտէք, անապա՛տ է ...

ՕՐԷՆՔ ՀՈՂԻ ՄԱՍԻՆ

Սիրիական անապատում ընդունում օրէնք էր. հողը նրա՛նք էր, ով հոր կը փորի եւ ջուր կը հանի: Այստեղ սեփական հողատարածքի չափն ու սահմանը որոշում է հորը, հորերի թիւը: Մէկ հորի դիմաց՝ այսքան հող, երկու հորի դիմաց՝ այսքան, երեք, չորս, հինգ հորի դիմաց՝ միշտ այքաչափով, այսքան ու այսքան: Աստուածատուր հողի բաշխման-շնորհման աւելի արդար-հաւասար օրէնք եղե՞լ է երբեւէ ...

Անապատ, այսինքն՝ սպանող արեւ, անհատնում աւազ, որի վրայ անկրակ-անջուր եւ «ի թարթել ական» խաշում-պնդանում է հում ձուն:

Ձո՛ւր. այսինքն՝ սպանող նոյն արեւի տակ եւ նոյն աւազի մէջ՝ կեանք եւ բերք անհատնում: Բեդուիների ասելով՝ խրի՛ր մարդուն ջրով խոնաւ այդ նոյն աւազի մէջ, նո՛յն արեւի տակ եւ նա կը ծաղկի ի թարթել ական...

Աղքատ ու դաժան այդ պայմաններում հոր փորելն ու ջուր հանելը իրօք որ քշերին յաջողուող մեծագործութիւն է: Այդ քշերից մէկը, ահա, Միքիեմ խաթունն է՝ «եթ հորերու թագաւորութիւն» կոչուած շրջանի տիրակալը, որին էլ տալու ենք տեսչական մեր առաջին այցելութիւնը:

ԱՆԱՊԱՏՈՒՄ

Օգոստոս ամսի մի վաղ առաւօտ, ОСР-ի պաշտօնեաներս մեր հաշուեմատեաններով, յիսնապետ Օմար էֆենդին իր զէն ու զօրքով, եւ անապատը «գիտցող» մի բեդուին ուղեցոյց, ընդամենը տասներեք հոգի տեղաւորում ենք կազմ ու պատրաստ մեզ սպասող ատոմներեանների մէջ եւ շարժում հիւսիս-արեւելք ուղղութեամբ եւ, ինչպէս ասում են, դեռ աչք

չթարթած, մխրճում անապատի մէջ:

Արեւը դեռ չկայ, չի երևում: Ներքեւում, մեր շուրջըլորը, աւազի կարծես ալիքուող-հոսող անեզրութիւնն է, իսկ վերեւում կայծկլտող աստղերի անհաշի հոծութիւնը եւ ամենայնի տիրակալ խորունկ, անբաւ մի լոռութիւն ... Անապատը հիմա մի անհուն տաճար, մի խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի... Օ՛, այստեղ ինչքան յստակ ու հասկանալի է ամէն բան՝ էութիւնը իրերի, եւ նոյնիսկ՝ Աստուած ...

Եւ ինչո՞ւ զարմանալ, եթէ այստեղ է բեղմնաւորուել Աբու Թամամի, Ալ-Մութենաբիի, Աբու-Ալա-ալ Մահարու եւ այլոց բարի վսեմ հանճարը:

Իմ ուղեկիցները խօսում, վիճում են աղմկոտ, մինչ մեր ուղեցոյց ջահել բեղուիւնը զլել է անվերջ իր «եա՞ լելլի»-ն: Ի՞նչ էր խօսում նա աստղերի եւ այս լոռութեան հետ: Ո՞ւմ սէրն էր կանչում, կամ ո՞ւմ կարօտն էր լալիս նրա ջահել սիրտը: Ո՞վ գիտէ: Մի բան, սակայն, հաստատ էր, որ խմբում միայն նա էր զգում տեղի ու պահի խորհուրդը, նա, այս անապատի ծնունդը, որի մասին ասում էին, թէ «Զահել է, բայց գիտէ անապատը»:

Իսկ ես չգիտէի, եւ անակնկալի եկայ, միանգամից շառագունեց հորիզոնը, եւ դանդաղ վեհատեսիլ բարձրացաւ մի հրագունդ. կարծես պղնձակոփ մի մեծ սինի, բարձրացաւ ու կախուեց երկնքից: Դար ու դարեր նոյն պատկերը, բնութեան ու կեանքի վերյառնումի խորիմաստ, գունեղ պատկերը, արեւածագը:

Անապատը տակաւ առ տակաւ զգեցնում է ցերեկային իր տեսքն ու բնութիւնը, քամին բարձրացնում է աւազափռչին, որն ալիւրի պէս բարակ էր եւ անխնայ ձեփում էր աչք, քիթ ու բերան: Չարանում է շոգը, տանջել է սկսում ծարաւը, մինչեւ, վերջապէս երևում է մի սեւ վրան:

- Եօթ հորերու թագաւորութիւնն է - յայտարարում է մեր ուղեցոյց բեղուիւնը՝ ընդհատելով իր «եա՞ լելլի»-ը:

Վրանից դուրս են գալիս երկու բեղուի՛ն, եւ խաչաձեւելով իրենց նիզակները իմ ատոմբեքենայի առաջ փակում են ճանապարհը: Նրանք բարեձեւ հասակ ունեն, թուխ հրայրքոտ աչքեր, որոնք անդիմադրելի են, երբ սեւեւում են քո աչքերին: Հագել են սրակտոր, երկար եւ ձիւնասպիտակ «ջբուն» (դերիայ), որ հաճելիօրէն ընդգծում է նրանց հասակի բարեձեւութիւնը: Գլուխները ծածկել են «ակել-հաթաթայով», որը ազգային հմայիչ տարազաձեւ է եւ, ինչպէս ուղտն ու արմաւենին, խորհրդանշում է անապատը:

- Ո՞ր բարով, էֆենդիներ - հարցնում է նրանցից մէկը:

- Միրիեմ խաթունի մօտ - պատասխանում են բոլորի փոխարէն:

- Էֆենդիներ, պէտք է յայտնենք խաթունին, թէ ովքեր էք դուք եւ ո՞րն է ձեր այցելութեան նպատակը:

- Բարի՛ - ասում են: - Ես OCP-ի պահեստաւորման պետն եմ, անունս՝ Թարութիւնի որդի Սարգիս Եափուջեան: Իմ պաշտօնեաներուն եւ ժանդարմիայի յիսնապետ Օմար էֆենդիին հետ տեսչական այցելութեան ելած ենք այս կողմերը: Թայտնեցէ՛ք Միրիեմ խաթունին, որ կ'ուզենք այցելել իրեն եւ կը սպասենք իր շնորհին:

- Բարի - ասում է բեղուիւնը - դուք, հիմա, այստեղ թողէ՛ք ձեր մեքենաներն ու զէնքը, պատիւ ըրէ՛ք մեր համեստ վրանը, ուր միասին կը սպասենք պատասխանի: Էֆենդիներ, կը խնդրեմ, որ չնեղանաք, կարգ է:

ԶԵՆՆԱԹ*

Մտնում ենք վրանի տակ եւ ծալապատիկ մտնում յատակին, շուրջանակի գցած բազմոցների վրայ: Դրսի դժոխքից յետոյ այստեղ հանելի զով է:

- Զեննաթ - շշմշում է մեր պաշտօնեաներից մէկը:

Արդարեւ անսպասելի հրաշունչ երախից խլած փոքրիկ, հովասուն դրախտ է մազէ այս վրանը, իսկ մենք՝ Ալլահի հիւրերը: Բեղութիւնի համար հիւրը, ով էլ նա լինի, Աստծու ուղարկածն է: Ուստի վերաբերմունքը հիւրի նկատմամբ՝ վերաբերմունք է Ամենաբարի Ալլահի նկատմամբ: Եւ ո՞վ կարող է ասել, թէ պարզունակ, բայց խորապէս մարդասիրական այս պատկերացումը, սկսած վաղնչական ժամանակներից, քանի՜-քանի՜ կեանքներ է փրկած անապատի մահաբեր քմայքներից:

Մեզ արաբական սուրճ են մատուցում յատուկ, լայնաբերան «ֆինջանների» մէջ, քիչ-քիչ, հաշուած կաթիլներով, բայց այնքան անգամ, որ կը ցանկանաք: Առանց շաքարի է, դառը, ասես՝ սուրճի բնահիւք, որը, զարմանալի է, ուզում են նորից ըմպել: Պատրաստելու յատուկ եղանակ ունի. անթելի մէջ իրենց մեծութեան կարգով խրուած չորս-հինգ արճեփներից առաջին ամենամեծի մէջ եռացած սուրճն աստիճանաբար քամում-գտում-փոխադրում է մէկից միւրը, մինչեւ հասնում վերջին ամենափոքրին, որից էլ մատուցում է հիւրին: Անապատի արաբը սուրճը չի խմում ինչպէս մենք, այն փոքրիկ կուներով պահում է լեզուի ու քիմքի արանքում եւ անշտապ համոտեսում-վայելում: Սուրճ խմելը ծիսական արարողութեան պէս բան է արաբների համար:

Այսպէս վրանում ծալապատիկ մտած, արաբական անմահական դառը սուրճ ենք վայելում, երբ եկաւ նիզակաւոր սուրհանդակը եւ յայտարարեց.

- Միրիեմ խաթունը կը սպասէ, Ալլահի հիւրերուն, որոնք իր աչքի ու զլխի վրայ տեղ ունին:

ԳՐԿԱԽԱՌՈՒՄ

Ոտքից գլուխ սեւազգեստ, պատկառելի, իր վրանի առաջ մեզ էր սպասում Միրիեմ խաթունը: Նրա թիկունքում բեղութիւնների հոծ պատնէշն էր: Օմար յիսնապետի խորհրդով ես բաժանում են մեր խմբից, արագացրած քայլերով ընդառաջ գնում խաթունին եւ անյայտ մի մղումով, Ալլահի եւ աշրաթի ապ-շանքից բաց մնացած աչքերի առաջ, հասնում, գրկախառնում են նրա հետ...

Աւելի քան կէս դար է անցել այս դէպքից, բայց մինչեւ օրս դեռ չեմ պարզել ինձ համար, թէ ի՞նչ մղում էր այդ, թէ ինչ է բնախօսական կամ հոգեբանական անուանումը նրա. գեների անմտածել խլրտո՞ւմ, արեան կա՞նչ, ցեղին ձա՞յն թէ մի ուրիշ բան, որին գիտութիւնը դեռ անուն չի գտել եւ որի առաջ ընկրկեցին զգուշութեան ու վախի ամէն զգացում. կարկամած՝ լոեցին Ալլահն ու բեղութիւնը՝ հաւասարաչափ մոլեռանդ, հաւասարապէս վրէժխնդիր ...

Քիչ անց իրեն վերագտած խաթունը դիմում է ներկաներին.

- Եա՛ էվլատ (ով որդիներ), ինչպէս տեսաք, Ալլահի բարեհաճ կամքով ես գտայ եղբօրս: Ես զայն կորսնցուցած էի այն սեւ օրերում, զորս ձեզմէ շատերը, անշուշտ, կը յիշեն: Մի՛ նայիք արցունքներու. ուրախութիւնս անչափ է, բարի եղէք եւ զայն կիսէք ինձի հետ: Զէ՛ որ ուրախութեան այսքան մեծ բաժին ես

*Զեննաթ - դրախտ:

միայնակս չեմ կրնար կրել: Կերէք, ուրախացէք եւ ուրախացուցէք ձեր հիւրերը, որոնց ամենաբարի Ալլահն է դրկեր մեզի: Դէ՛, գացէք, Աստուած ձեզի հետ:

ՄԱԶԷ ԱՊԱՐԱՆՔՈՒՄ

Հրաւերքին մասնակցելու համար մեր պաշտօնակիցների հետ դէպի վրանագիւղի հրապարակն են ուղղուում ներկայ բոլոր բեղութիւնները: Օրէնք է. գիւղում որեւէ հրաւերք՝ հրաւերք է բոլորի համար:

Միօրին խաթունն ինձ պահում է իր վրանում, որը, ինչպէս ասում էին, տասնմէկ սիւնանի է, այսինքն, տասնմէկ սիւների վրայ կանգնած եւ նոյնքան էլ բաժանմունքներով, ընդարձակ, յարմարաւետ եւ մեծանոյս մազէ ապարանք է:

Այս կողմերում մարդու նիւթական ապահովութեան չափը եւ վայելած հեղինակութեան աստիճանը որոշում է հինգ թիւերով. նրա փորած հորերի, սեփական վրանը վեր պահող սիւների, ունեցած անասունների, կանանց եւ արու զաւակների թուերով: Առաջին երեք ցուցանիշներով ասում են, խաթունը գերազանցում է շատ ցեղապետերի, սակայն, վերջին երկուսով ետ է մնում բոլորից: Խաթունը եղել է ու մնացել միակ կինը, ում արու զաւակների թիւը եօթից չի անցել...

Մազէ ապարանքում իմ առաջին տպատրութիւնը մոլորութեամբ, առեւանգութեամբ զգացողութիւնն է: Իրօք, ես մոլորուել եմ, չգիտեմ, թէ որտե՞ղ եմ ընկել: Մի աշխարհ, ուր ոչ մի բան ծանօթ չէ ինձ: Որտե՞ղ են նրա ելքն ու մուտքը: Ո՛ւր կարող են տանել մազէ պատերով այս գեղիլիկ անհամար միջանցքները: Ովքե՞ր են սեւազգեստ այն կանայք, որոնք մէկ-մէկ երեսում ու անյայտանում են միջանցքների լաբիրինթոսում, ինչպէս առասպելական ոգիներ:

Ինձ իրականութիւն է վերադարձնում Միօրին խաթունի գորովանքով առիլ ձայնը.

- Եղբայր իմ - ասում է - երկար ճամփայէն կուգաս, յոգնած, փոշոտած կ'ըլլաս: Ըստ մեր սովորութեան պէտք է լուացուիլ, հանգստանալ ճաշէն առաջ:

Ես պատրաստակամութիւն եմ յայտնում, առանց սակայն իմանալու «սովորութեան» մանրամասները, որ, ահա, այսպիսին են. խաթունը մի թեթեւ ծափ է տալիս. ներս են մտնում երկու բեղութիւն, մէկի ձեռքին երկարավիզ «իբրիխ*», իսկ միւսի ձեռքին մի մեծ «լագան**», իսկ ուտերին՝ մաքրամաքուր սրբիչներ՝ երեսի համար, գլխի եւ ոտքի համար զատ-զատ: Նրանք երկուսով ծնկի են գալիս իմ առաջ եւ ծիսական շարժումներով եւ ինչ-որ աղօթք շնչալով լուանում են նախ՝ գլուխս, յետոյ՝ ոտքերս եւ ձեռքերս ... եւ ահա, ես կազմ ու պատրաստ եմ ճաշի արարողութեանը:

ՍԵՂԱՆԻ ԱՂՕԹՔԸ

Հիւրասիրութեան առաջին սինին, յիշում եմ, իղի մէջ ճողփացող բրնձէ փլաւ էր, որի բրգաձեւ մակերեսը պատել էին գառան մսի մեծ կտորները: Երբ

*Իբրիխ - պղնձէ երկարավիզ ջրաման:

**Լագան - պղնձէ լայնաբաց աման:

աղախիմը սինիմ տեղափոխեց մեր առաջ ցածրիկ աթոռակին ու դուրս եկաւ, խաթունը խնդրեց.

- Եղբայր իմ, մանկութեանս մեր տանը, երբ ճաշի նստէինք, արգելուած էր մեզի հացին ձեռք տալ՝ սեղանի աղօթքը չըբած: «Նախ աղօթքը, յետոյ հացը», - կ'ըսէր հայրս: Կը խնդրեմ, որ այդ աղօթքը ընես: Կարճ, պստիկ աղօթք էր, ընտանիքով բերանացի գիտէինք: Հիմա մոռցեր եմ ...

Տեսնեմ, պիտի յիշե՞մ, երբ դուն ըսես...

Ասում եմ «Ծաշակեսցուք»-ը, բառերը հատ-հատ ու շատ դանդաղ արտաբերելով: Լսում է, ամբողջովին ուշադրութիւն դարձած, բայց չի յիշում ոչ մի բառ: Կոտրում է, տխրում է խոր: Թւում է, թէ մոռացուած աղօթքի հետ, ահա, մի անգամ եւս կորցրեց իր անցեալը՝ ծննդավայր, մանկութիւն, հարազատներ... Եւ խղճում եմ նրան: Ով կարող է մտածել, որ մեծագոյնիկ, պատկառելի ու ինքնավստահ Միքիեմ խաթունը այսքան անօգնական ու խղճալի լինէր... Երանի նրա յիշողութեան տախտակը բոլորովին անգրել-մաքուր լինէր. այնտեղ դրոշմուած չլինէր ոչինչ, ոչ անցեալ, ոչ մանկութիւն, ոչ հարազատ դէմքերը եւ ոչ էլ աղօթք, որոնց կորստեան յիշողութիւնը ամէն անգամ, այսպէս, հոգի պիտի արինի... Մեր ցաւը յաճախ կորցրածը չէ այնքան, որքան չնոռանալը, յիշելը, որ կորցրել ենք եւ կորցրել անդարձ...

Երկրորդ եւ երրորդ եւ չորրորդ յաջորդական սինիմներով մատուցուեցին բեղունական այլ ճաշեր՝ մուշեպպեկ*, եւ ի վերջոյ սուրճ, այս անգամ՝ արաբական:

Ծաշի աւարտին եւ յիշում եմ «Ծաշակեսցուք»-ի չափ կարճ եւ նրա պէս պարտադիր աղօթքը, որով շնորհակալութիւն ենք յայտնում Աստծուն, որ հաճեց այսօր էլ կերակրել միզ իր ճոխ սեղանից: Յիշում եմ, կրկնում մտքումս, սակայն, բարձրաձայն չեմ ասում: Գիտեմ, որ խաթունը այս մէկից էլ ոչինչ չի յիշելու, ուստի միտք չունէր վերստին վշտացնել նրան:

«ԻՄ ԴԺԲԱԽՏՈՒԹԻՒՆԸ ԻՄ ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋՆ Է»

Միքիեմ խաթունը սուրճ չի օգտագործում, պատուիրել է միայն իմ հաճար եւ այն էլ՝ ոչ արաբականը:

- Եղբայր իմ, դիտմամբ շաքարով պատուիրեցի, որպէսզի մատուցողը վայրկեանը մէկ ներս չգայ: Կ'ուզեմ առանձին մնալ: Այնքան բան կայ խօսելու: Դուք կամաց-կամաց սուրճդ կը խմես, իսկ ես կը խօսիմ: Նախ, ճշտե՛ք բան մը. ինչո՞ւ համար դուն ինձի եղբայր կ'ըլլաս, իսկ ես քեզ համար կը մնամ Միքիեմ խաթուն: Այսպէս արդար չէ: Ինձի Մարիամ պիտի ըսես: Կ'ըսես չէ՞:

Այս մէկը սպասածիցս շատ աւելին էր: Եւ դառնանում եմ յիշելով պարոն Յովսէփի չոր, անսիրտ դատողութիւնը, թէ «այսքան ժամանակ անոնց համար կին ու մայր եղած մէկու մը մէջ ի՞նչ կրնայ մնացած ըլլալ հայութենէն...»: Կը պատմեմ նրան այս ամէնը եւ կ'աւելցնեմ ի գիտութիւն, թէ մարդու հոգին չոր անսիրտ թիւրքի սովորական հաշտեմատեան չէ: Թէ այնտեղ միշտ չէ, որ երկու անգամ երկուսը չորսի եւ չորսից հանած չորսը հաւասար է զրոյի. թէ

*Արաբական խմորեղէնի տեսակ:

այնտեղ կան առհասարակաց եկող գեներալի յիշողութիւն, արեւան կանչ, ցեղին ձայնը եւ հաշտապահի ուղեղի անհասանելի այլ օրէնքներ...

- Կ'ըսես չէ՞ - կրկնում է իր հարցումը, երեւի երկմտելով թոպակաւ իմ լուրսիւնից:

- Կ'ըսեմ, ի հարկէ - աշխուժութեամբ վրայ եմ բերում ես եւ թողնում, որ շարունակի իր գրոյցը:

- Չեմ գիտեր, եղբայր իմ, թէ ճիշտ կը հասկանա՞ս զիս, եթէ ըսեմ, որ իմ դժբախտութիւնս իմ երջանկութեանս մէջ է... մահուան ճամփաներում վրայ անտէր մնացած որբս, ոչ միայն ապրեցայ, այլ եղայ յարգուած կին, եօթը կտրիճներուն սիրուած մայր եւ ազնիւ ու քաջարի այս տեղի գլխաւորը, որի ունեցումը անհաշուելի է, եւ կամքը՝ օրէնք բոլորի համար... Ահա՛ ճիշտ այս բախտաւորութեան մէջ է իմ դժբախտութիւնը:

Պատմեմ քեզի դէպք մը իմ կեանքէս, որը քեզի շատ անելի պիտի ըսէ, քան ես կրնամ:

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՇԵՄԻՆ

Ամուսինս իր հօր նման, որ որդեգրել էր զիս, աստուածավախ ու բարեսիրտ մարդ մըն էր: Ես անոր երբեք չեմ պատմած իմ անցեալիս, հայի իմ զգացմունքների մասին, բայց միշտ զգացած եմ, որ ան կը հասկանայ հոգիս, գիտէ իմ տառապանքներս, որոնց համար մեղաւոր կը զգայ նաեւ ինք զինքը...

Մեր ամուսնութենէն տարիներ յետոյ, երբ արդէն զաւակներու մայր էի, օր մը ըսաւ ինձի.

- Մի՛րիեմ, վաղը Հալէպ պիտի երթանք, պատրաստուի՛ր:
- Ինչո՞ւ, - զարմացայ ես:
- Գործե՛ր, գնումներ - ըսաւ անորոշ ու հեռացաւ:

Յաջորդ օրը, իրօք, գնացինք Հալէպ: Իջանք Պապ-էլ Թարաժ կոչուող մեծ հրապարակը: Յետոյ անցանք նեղիկ, դարձ-դարձիկ փողոցներով եւ կանգ առինք մեծ դարպասի առջեւ, որտեղ խուռներամ մարդիկ էին, ճիշտ ու ճիշտ մօրս ու հօրս պէս հագնուած եւ անոնց պէս ալ կը խօսէին ... հայերէն: Անգլակալից յուզուած, շփոթուած կանգնած եմ ու բոլորովին չեմ գիտեր, թէ ինչ պէտք է ընեմ: Ամուսինս, նկատելով շփոթութիւնս, շշմշում է ականջիս.

- Մի՛րիեմ, ահա քու ժողովուրդդ ու եկեղեցիդ: Ես գիտեմ, որ դուն անոնց կարօտը ունիս: Մտի՛ր, աղօթէ, ա՛ռ կարօտդ: Եթէ չմոռնաս եւ յարմար կը նկատես, աղօթէ նաեւ ինձի համար, իմ մեղաւոր հոգիիս համար: Աստուած մէկ է եւ բարի: Ան երկուքիս ալ կը ներէ, եթէ մեղաւոր ենք իր առջեւ... Մտի՛ր, աղօթէ, իսկ ես այստեղ, այս պատի տակ կը սպասեմ քեզի:

Չէ՛. վերջին այս մէկ քայլը չի կարող առնել ինքը եւ ահա մնում է շեմին կանգնած: Ներսի կիսաստուերում պսպղում են մոմերը, ով գիտէ թէ ի՞նչ յոյսերի բացխփիկ առկայծումներ բոլորն ալ ... մեղմիկ խշշշում են քշշոց ու ծնծղայ, սրտերը աղօթք եւ օրհնութիւն եւ փառաբանութիւն են առաքում առ Աստուած: Խնկի թանձրացած բուրմունքը արբեցնում է, զգլխում: Այստեղ ամէն ինչ սրտամօտ, հարազատ է: Ինքն այստեղ է ընդունել սուրբ մկրտութիւնը: Այստեղ է լսել, տեսել իր Աստծուն: Սա նրա հոգու տունն է, իսկ ինքը՝ նրա շեմին...

Պատարագն աւարտուած է: Բազմութիւնը ալիքում, դուրս է յորդում եկեղեցոյ: Մարիամը առանձին նախանձով է նայում այն կանանց, որոնք եկել էին ամուսին ու զաւակներով, աղօթել միասին եւ, ահա, միասին էլ տուն էին վերադառնում խաղաղուած ու երջանիկ... Այսօր, այստեղ նա իրեն ինչքան մօտ զգաց այդ երջանկութեանը, բայց միաժամանակ, ինչքան հեռու նրանից...

ԵՍ ՄԱՅՐ ԵՄ

Մարիամ քոյրիկը ինձ համար երրորդ սուրճի պատուէր է տալիս ու դառնալով ինձ ասում.

- Իմ պատմութիւնս, եթէ ամէնը պատմեմ, տակաւին շատ սուրճ կը խմցնէ քեզի, քանի որ ան, ինչպէս «Հազար ու մէկ գիշերներ» գիրքը, վերջ-վախճան չունի: Զէ, ալ չեմ պատմեր: Հիմա զաւակներս պիտի գան, ներկայանան քեզի:

Քիչ անց եկան եւ իմ առաջ շարք կազմած կանգնեցին միգակի պէս սլացիկ, հրաշոյի, արեւայրած կտրիճներ: Հիացած՝ նայեցի մէկ-մէկ: Եօթն էին: Ընդհանուր առմամբ դիւցազնի զարմից, որի մասին Դանիէլ Վարուժանը գրել է. «...եւ եղեւնի քու հասակէդ, քսան տունի սիւնը կանգնի, կտրիճ որդիս, գօտին մէջքիս...»: Քսան տունի սիւն մէկի հասակից, իսկ քանի՞ սիւն ու քանի տուն քսանի, մէկ եւ կէս միլիոնի հասակներից... Հաշուեցէք մեր կորուստներն այնպէս, որպէսզի գտնէք թիւը այն «գօտիների», որոնք ընկան հայ ժողովրդի մէջքից:

- Եղբայր, նայիր, զաւակներս են - ասում է Մարիամ քոյրիկը, թաքուն մի հիացումով, որը, սակայն, զգացում էր ծայնի մէջ, երեսում էր աչքերում:

Ես արդէն նայել էի ու հիացել: Հիմա նայում եմ նրանց մօրը ... Մայրական աչքերում իրար եկած ծիածան էին կապել արցունքի եւ երջանկութեան բոլոր գոյները...

- Եղբայր - շարունակում է Մարիամ քոյրիկը - իմ ունեցած այս ամբողջ բարիքներից եւ վայելած պատուից եւ փառքից զրկուելը, հաւատա, որ մենք ցաւ չէր պատճառի ինձի: Բայց ուրիշ բան է զաւակը... ըսէ, որ մայրը կրնար ինքը զինքը զրկել այս կտրիճներուն միայն մէկէն, մէկուն մազին մէկ հատիկ թելէն... Ես մայր եմ: Ահա, հոս է երջանկութեանս անբաժան երկուորեակը, իմ դժբախտութիւնս...

Ինձ հետ առանձին-առանձին, կտրծք-կտրծքի, այրաբար ողջագործուելէ ետքը, եղբայրները դուրս են գալիս վրանից: Նորից մենակ ենք: Մարիամ քոյրիկը՝ մարմնացեալ սպասում: Նա դատախազի վճռին սպասող մարդու երեսոյթ ունի: Զէ՛, ես պէտք չէ ուշացնեմ իմ «արդար վճիռը»: Պէտք է ջանամ ցրել մեղաւորութեան զգացումը, որ ամպի պէս նստել է նրա հոգուն: Եւ ամբողջ անկեղծութիւնս ու հաւատքս բառերի մէջ ասում եմ.

- Մարիամ քոյրիկ, դուն ի գուր, մեր՝ հասարակ մահկանացուներու հատաստանին կը սպասես այն դէպքում, երբ պարզելով քեզի այդպիսի զաւակներ, այդպիսի մի ամբողջ ցեղի յարգանքն ու սէրը եւ անհատն ու բարիքները, մեզմէ առաջ Աստուած ինքը ազատեւ է եւ ամէն կերպով դատեր ու դատաստաներ:

Ուստի, դու անպարտ ես, անարատ, եւ սո՞րբ, ինչպէս Աստուածածին...

ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Սուրճի երրորդ գաւաթս վաղուց է դատարկուել, բայց մեր գրոյցը դեռ շարունակում է: Մարիամ քոյրիկի խնդրանքով պատմում եմ վերապրող հայ սփիւռքի եւ Հայաստանի մասին: Յիշում եմ թիւեր, փաստեր, անուններ, որոնք վկայում են հայ ժողովրդի անող թիւի եւ ձեռք բերած առաջադիմութեան եւ բարեկեցութեան մասին: Հիացած, տարուած լսում է այս բոլորը եւ իր զարմանքն ու հիացումը անփոփոխ է մի պարզ հարցումի մէջ.

- Ինչպէ՞ս եղաւ այս ամէնը, եղբայր իմ:

Օրը երեկոյանում էր: Ընտանոցում ճանաչում էի ճառագայթների, ցոլք ու շողերի տակ, կրքոտ հրավառութիւն էր բռնկուել երկնքում: Այսպէս, օրավերջի իր կրակներով երկինքն ու անապատ հրդեհած արեւը թեքւում էր դէպի իր մայրամուտը: Իսկ անապատում օրը միանգամից է մթնում:

Մարիամ քոյրիկը նկատում է մտահոգութիւնս:

- Ճիշտ է, եղբայր իմ, անապատ է եւ ունի իր չար քմայքները, բայց մի մտածիր, մեծ տղաս իր զինեալներով կ'ուղեկցի ձեզի մինչեւ ձեր տունները: Իսկ ցորենով բեռնաւորուած ուղտերուս կարաւանը վաղը առաւօտ ծունկ կը չոքի ձեր գրասենեակին առջեւը: Բարի ճանապարհ, Աստուած ձեզի հետ:

Մարիամ քոյրիկը, այս պահին նորից նոյն իշխանավայել կիճն էր, որ աշրաթի բեղուիճներով շրջապատուած ընդունեց մեզ, ոտից-գլուխ սեւազգեստ, ինքնավստահ ու պատկառելի նոյն այն կինը, միայն փոքր-ինչ կերկրում էր ձայնը, եւ նկատելի խոնարհ էին աչքերը:

ՍԱՐԳԻՍ ԵԱՓՈԻԶԵԱՆ

Մայիս, 1994 թ., Երեւան